

## NOVINÁRI V HISTORICKÝCH PRELOMOCH MOCI A POLITIKY (1918–1945) – I

JOZEF DARMO

*K Ť ú ě o v ě s l o v á: dvadsiate storočie a politizácia, ideologizácia novinárskej profesie – novinár v česko-slovenskej demokracii rokov 1918–1938 – historické, geopolitické zmeny a politický, právny status novinára – rozpad ČSR a vznik Slovenskej republiky – roky 1939–1945 a novinári*

Revolúcie riešili prechod reálnej moci z rodov dynastií na „ľud“. V skutočnosti boli vstupenkou k moci buržoázie s jej heslami slobody podnikania, rozdelenia vlastníctva majetku a voľného trhu. Mladá buržoázia si upevnila hospodársku a štátnu moc. Sústredila bohatstvo do rúk menšiny a zbiedala väčšinu. Tovarová výroba a priemyselná revolúcia vyprodukovali armádu robotníkov, nezamestnaných a chudoby.

Ešte istý čas toto „preberanie“ moci bolo zrastaním či prerastaním jej moci s odchádzajúcou mocou feudálov, šľachty a aristokracie. Dominácie výkonu moci prechádzali do polohy „reprezentácie“. Výkon moci sa delegoval do rúk štátnej byrokracie. Delba práce, vytváranie sociálnych štruktúr, vzrast významu práva, štátnotvorných doktrín, filozofie, sociológie a histórie viedol k vzniku inteligencie. Jednotlivé sociálne skupiny začali vytvárať združenia a politické zoskupenia. Vyhlásením všeobecného volebného práva, aktom volieb vznikajú parlamenty. Politická moc prechádza na politické strany. Utvára sa politický systém liberálnych strán, reprezentujúcich záujmy majetných vrstiev, a ľavicových strán, reprezentujúcich nástup sociálnych demokracií. Tak sa polarizoval aj mediálny priestor, v ktorom sa realizovala vznikajúca novinárska profesia. Pre kapitalistické kruhy bola sloboda tlače predovšetkým slobodou vydávať noviny, podnikáť. Noviny sa stali tovarom a novinár zamestnancom novinárskych podnikov.

Kapitalizmus splodil proletariát. Kapitalistické uplatňovanie slobody tlače splodilo tlač tejto zbiedavanej masy, ktorá sa práve tlačou začala organizovať v politickú silu sociálnodemokratických a robotníckych strán. Vzniká proletárska ľavicová politika, do žurnalistiky vstupujú stranícki aktivisti. Pre nastupujúci proletariát a jeho politické strany nebola však otázka vydávania tlače vecou podnikania, zisku, ale prostriedkom na získanie politickej moci, politickej organizovanosti hnutia. V týchto zásadných spoločenských premenách treba vidieť aj chápanie slobody tlače politickými stranami sociálnej demokracie. Odtiaľ pramení jedna z prvých požiadaviek sociálnych revolúcií: Sloboda tlače môže byť zabezpečená iba vtedy, keď prestane byť výsadou podnikania a podnikateľov. Vlastníctvo tlače, sloboda podnikáť v mediálnom priestore s cieľom zisku zakrývali pred verejnosťou politické pozadie periodika, ktoré tlač sociálnych demokracií naopak jednoznačne manifestovala. Novinár v kapitalistickom tlačovom podniku dával za mzdu svoje profesionálne schopnosti. Jeho vzťahy boli určované marketingovými zásadami vedenia podniku. Politickú a hodnotovú normu periodika určoval presne v zmysle rodiaceho sa pracovného práva majiteľ – vydavateľ. Ten vykonával vo vzťahu k novinárovi exekutívu politickej a hodnotovej orientácie novinárskej tvorby. Bolo to tak aspoň v počiatočnom období, keď sa systém politických strán ako nositeľa politickej moci vo vzťahu k občanovi-voličovi začal vytvárať. Vznikom liberálnych strán, reprezentujúcich záujmy majetných vrstiev spoločnosti, hospodárskeho a finančného kapitálu, sa stávajú aj tieto periodiká orgánmi politických strán alebo sú s nimi ako „nezávislé“ cez ich vydavateľa spriaznené.

Redakcie v tlači sociálnej demokracie, to neboli len dielne tvorby novín. Boli politickými centrami ďalšej demokratizácie spoločnosti. Proletárske noviny neboli spočiatku „stranícke“. Robili ich aktivisti hnutia, ktorí sa však až postupne stali profesionálnymi funkcionármi hnutí. Noviny robili ako súčasť svojej politickej práce. Ale predsa sa tu už presadzoval princíp, že noviny sú a musia byť orgánom „jednotného ducha“. Nemajú byť zbierkou mnohých individuálnych názorov. Iba táto „jednota ducha“ zvyšuje autoritu novín. Vieme, že to bol začiatok formalizácie novinárskej práce, jej straníckej šandardizácie. Táto vyžadovala ideologickú zásadovosť, podriadenosť jednému cieľu, presadzovanie súladu medzi obsahom a formou vyjadrovania a uplatnenia pracovných princípov politickej práce, dôsledné spájanie novinárskej práce s teóriou a praxou triedneho boja a svetovej revolúcie. Potlačila sa informačná funkcia tlače a zvýraznila sa jej úloha agitátora, propagátora a organizátora. Sila tlače sa videla v jej účinnosti, v prezentácii „pevného“ postoja. Aj v sociálnodemokratickej tlači sa oddeľujú politické sekretariáty strán od redakcií. Aparáty politických strán si posilnili pozície nad redakciami a novinármi. Aj do týchto strán vstúpilo veľa „revolučných“ pracovníkov priamo z hnutia bez náležitých vedomostí, politickej kultúry, zato s ambíciami politickej kariéry. Ustapľuje sa pragmatická pozícia proletárskeho, sociálnodemokratického politika s jeho osobnými kariérnymi ambíciami a utvára sa profesionálne prostredie novinára v hnutí. Vzniká zárodok prvých konfliktov spoločenských rolí týchto profesií.

Aj liberálna politika priviedla na scénu politikov „masového“ typu, ktorí potrebovali „mediálne opracovanie“. A tak už na sklonku 19. storočia sme svedkami prvých vážnejších konfliktov medzi novinármi a politikmi. Bol to stret ich osobitných rolí v politickom a mocenskom priestore spoločnosti. Moc, a teda aj priamy či delegovaný nositeľ tejto moci – politik si neželali mať v novinároch partnerov v službe verejnosti. Tam novinári svojím pôsobením v revolučných zlomoch a pohyboch spoločnosti inklinovali. Politici mali síce zázemie svojej moci buď v straníckych sekretariátoch, politbyrách, v Internacionálach (politici sociálnych demokracií), alebo boli reprezentantmi bankových a priemyselných grémií (liberálne a vládne strany). Oba typy politikov sa však v očiach verejnosti stali nimi vďaka žurnalistike.

Hĺbkou týchto rozporov a napätí medzi novinármi a politikmi zaznamenáva v roku 1897 novinár Anton Hajn: „Prečo napríklad tak ochotne, tak stranícky, tak slepo pomáha (žurnalistika – pozn. J. D.) tvoriť v našom živote povýšencov? Prečo sa trochu seabavedomejšie, kritickejšie, poctivejšie nepostaví k tejto výrobe nadutcov? Povýšenci vidia v tejto ich ochote alebo pohodlnosti, alebo straníckosti povinnosť, ba dokonca vidia i viac, vidia až pohotovosť k predajnosti a podľa toho reagujú na žurnalistiku. Prečo žurnalistika... konečne nevytlúči zo seba mnohých skutočne ničomných jednotlivcov, ktorých ničomnosť je povýšencom a iným dobrou zámienkou, aby mohli pozeráť zvrchu na žurnalistiku vôbec... Prečo sa naša žurnalistika stavovsky ešte nezorganizovala s cieľom zlepšiť svoje pomery, obrániť svoju česť a svoje práva, ale i očistiť svoje rady? ...Najväčší podiel viny spočíva v správaní novinárov voči sebe navzájom. Časť novinárskej obce sa správa rovnako pohrdavo, rovnako zvrchu voči vlastnému taboru... Novinárov rozdeľuje prisluhovanie ideológiám, straníckym zoskupeniam... A tak si žurnalistika z najväčšej časti sama pripravuje tento svoj údel. Jej vlastní povýšenci ju budú vždy ignorovať a urážať, keď ju už nebudú tak veľmi potrebovať, a žurnalistika pri svojom poklesku nebude mať ani tolko urazenej cti, aby povstala a energicky protestovala“.<sup>1</sup>

<sup>1</sup>HAJN, A.: Úděl žurnalistiky. Samostatnost I., č. 24, 11. 9. 1897.

Aké nadčasové je toto konštatovanie. Z hľadiska našej témy je však podstatné, že už na prelome 19. a 20. storočia sa aj v našich historických podmienkach začal pociťovať konflikt vo vzťahu novinára a politika, problém miesta žurnalistiky v politických štruktúrach moci. Je to obdobie „zmocňovania“ sa novinárstva a novinárov politikmi ako významného prostriedku udržania a redistribúcie moci. Etablujú sa formy manipulácie a nátlaku. Skrytejšie vo vládnej a liberálnej tlači, otvorenejšie v tlači sociálnodemokratickej: „v redakcii musí vládnuť diktatúra, nie všeobecné hlasovacie právo“ (Marx).<sup>2</sup> Na vládnej úrovni si poslušnosť vynucovali cenzúra, policajný dozor, v politických stranách stranícke sekretariáty alebo vydavateľia.

### Novinári v česko-slovenskej demokracii

Slovenská a česká politická scéna dostala vznikom Česko-Slovenska do vienka niekoľko výrazných impulzov.

Po prvé to bol rozhodujúci demokratický vklad do základov našej štátnosti, doktríny v podobe štátotvorných dokumentov mimoriadneho, nielen slovensko-českého, ale aj stredoeurópskeho významu – Clevelandskej a Pittsburskej dohody. Tieto dokumenty podopierala štátotvorná skúsenosť nielen politickej reprezentácie amerických Slovákov a Čechov, ale aj ústavnosti praktizovanej v USA. Na dialógu a politickej kultúre sa zúčastňujú slovenskí novinári, krajanská tlač. Bola tu teda k dispozícii štátotvorná skúsenosť, schopnosť viesť pluralitnú komunikáciu.

Po druhé Slováci mali výrazné štátnické osobnosti: M. R. Štefánika – štátnika, vojenského stratéga a diplomata, Štefana Osuského – ďalšieho stratéga nielen slovenskej, ale československej diplomacie. Tu stálo Slovensko ako partner výkvetu českej politickej a štátnickej kultúry.

Po tretie – na československú politickú scénu vstupuje politický a ideologický kontrapunkt boľševického Ruska s organizovaným zázemím III. komunistickej internacionály, opierajúci sa o aktivity a skúsenosti slovenských účastníkov revolúcie.

Po štvrté – bola tu politická štátotvorná skúsenosť národne orientovaných politických strán Slovenskej ľudovej strany a Slovenskej národnej strany s nádejou zjednotiť národ i konfesie.

Po piate – nádeje vzbudzovala Lehotského slovenská sociálna demokracia, ktorá popri sociálnom základe svojej politiky anticipovala aj aktivity obnovy národného života.

Po šieste – slovenské novinárstvo bolo v Uhorsku sústavne decimované. Iskru jeho viery držalo duchovenstvo, osobnosti slovenskej kultúry a literatúry, mladá vzdelaná slovenská inteligencia sústredená okolo *Hlasu* a novinárskych iniciatív Milana Hodžu. Tu sa skladali univerzity nielen základov slovenského moderného novinárstva, ale aj slovenskej politiky. Slovenskí novinári tohto predvojnového obdobia nemali vlastnú novinársku organizáciu. O to viac spájali svoje úsilia s novinárskymi obcami slovanských národov, predovšetkým s novinárskou obcou v Čechách. Teda ich aktivity boli nielen národné, ale súčasne európske a svetové.

To, že slovenské novinárstvo vstupovalo do svojho prvého spoločného štátu Česko-Slovenska málo početné, a mocný prílev zaznamenalo až v samostatnom štáte

<sup>2</sup>Citované podľa KRNO, D. M.: Náčrt dejín svetového novinárstva. Bratislava, Novinársky študijný ústav 1956, s. 115.

z radov mladej generácie, nezataženej šokom masovej maďarizácie, teda generácie netraumatizovanej reliktní ťažkej minulosti, stalo sa aj istou výhodou. Sústreďovalo sa celou energiou na prítomnosť a budúcnosť. Nastupujúca novinárska generácia, ktorá sa začala venovať novinárstvu ako profesii, bola otvorená novým demokratickým podnetom Európy a sveta. Opierala sa o profesionálnu skúsenosť starších. Tým sa pestovala istá profesionálna súdržnosť a tradícia. Táto mladá slovenská generácia zrela aktivitami *Mladého Slovenska*, a to bez konfesijných a názorových rozdielov. Zrela v pluralite dialógu. Naučila sa prijímať istý názor. Nezatažovala osobné vzťahy netoleranciou. Aj tá časť slovenskej inteligencie, ktorú ako prirodzená reakcia na sociálnu situáciu Slovenska nadchli ideály boľševickej revolúcie a marxizmu ako ideológie, neprijímala tieto podnety nekriticky (DAV).<sup>3</sup> Zdôrazňovala nie inventár dogiem a poučiek, ale tvorivosť hľadania pravdy. Volila cestu vlastného hľadania pred nekritickým fatalizmom obdivu a kopírovania vzorov. Nespútavala, ale uvoľňovala energiu. Pestovala si rovný vzťah k politike a k politikom. Priestor dialógu vytvárala aj profesionálna organizácia Syndikát československých novinárov, združujúca všetkých novinárov rozdielnej ideologickej a politickej orientácie. Pri akýchkoľvek názorových sporoch boli všetci predovšetkým novinári. Akceptovanie ducha pluralitného myslenia a vedenia dialógu v názorovej polarizácii, ktoré pestovalo v slovenskej inteligencii už spomínané *Mladé Slovensko*, utváralo perspektívne základy kultúry komunikácie. „Bojovalo“ sa s názormi a nie s ľuďmi, nositeľmi iných názorov.

Vznik česko-slovenskej štátnosti viedol k etablovaniu politického systému politických strán širokého spektra. To znamená, že na politickú scénu vystúpili politici so svojimi stranickými a osobnými aspiráciami moci. Systém parlamentnej demokracie bol šancou istej rovnováhy medzi politikmi a novinármi. Liberálne strany mali vo svojich radoch ešte stále intelektuálnu elitu, ktorá mala za sebou filozofické, historické, sociologické, politologické, národohospodárske a právnické zázemie. Svobodná škola politických nauk so svojimi odbormi spektra spoločenských vied vrátane novinárstva, kde prednášala elita európskej vedy, prisúdila spolu s Univerzitou Karlovou v Prahe a Univerzitou Komenského v Bratislave do priestoru politiky a žurnalistiky novú vzdelanú generáciu. Proces konštituovania politických strán demokratického systému štátu, aj keď ho sprevádzali osobné aspirácie politikov, predsa závisel od podpory členej základne a najmä od verejnosti. A v budovaní tejto „osobnostnej“ autority bola nezastupiteľná tlač, rozhlas a spoluúčasť novinárov. Tlač poskytovala politickým stranám spojenie s potenciálnym voličom. Bola významným nástrojom aktivít týchto strán (manifestácií, demonštrácií, zhromaždení). Tieto politické strany, aj keď s istými politickými napätiami, udržiavali s novinárskou obcou istý konsenzus vzájomného rešpektovania svojich rolí. Strany pri utváraní svojich tlačových aparátov si však postupne osvojovali autoritu politických sekretariátov a vyvíjali tlak na novinárov. Končí sa partnerský vzťah medzi nimi.

Vznik česko-slovenskej štátnosti znamenal, že aj vláda a jej moc si definovala svoju pozíciu k novinárstvu a k novinárom. Pri Úrade vlády si zriadila tlačový odbor. Vláda sa ujala zákonodarných iniciatív v oblasti tlačového práva a utvorila si priestor na výkon cenzúry prejavov, ktoré sa týkali štátnej doktríny moci v štáte.

Komunistická strana na území Československa spočiatku pôsobila ako sekcia Komunistickej internacionály. To znamená, že jej aktivity sa neodvíjali prioritne z po-

<sup>3</sup>DARMO, J.: DAV v kontexte vývinu slovenskej žurnalistiky. *Otázky žurnalistiky* 1964, s. 138.

trieb politických aktivít doma, ale ich určovala Kominternu. Jej neskorší názov bol Komunistická strana Československa, ale naďalej zostala internacionalistickou stranou, jej aktivita nevedla k reforme štátu parlamentnou cestou. Programovala si prevzatie politickej moci násilím, revolúciou, a to nie sledovaním priorít zájmov Československa, ale vyšších princípov svetovej revolúcie. V tomto prostredí sa utváral vzťah novinára a politika veľmi zložito. Komunistickú stranu a aj sociálnu demokraciu viedli ľudia, ktorí dozrievali do politiky v praktických robotníckych zápasoch. „Nedôverčivo sa dívali na všetko, na myšlienku, na spôsob podania i na typografickú úpravu, ktoré boli iné, než na aké si sami zvykli v počiatocnom úsilí robotníckeho hnutia z jeho novín, kalendárov, Májových listov a iných tlačových produktov.“

Okrem toho táto prvá funkcionárska elita revolučného hnutia na Slovensku trpela ťažkou chorobou nedôverčivosti k inteligencii. Videla v nej vrtkavý, nestály a robotníckej veci skrz-naskrz neoddaný element, často „pánov“, proti ktorým bolo hnutie zásadne zacielené.<sup>4</sup> Táto nedôvera bola o to vypuklejšia v novinárskom prostredí. Stranícki politici vzali si právo „raz navždy zbavovať revolučné robotnícke hnutie inteligencie v ňom“. <sup>5</sup> A je to, žiaľ, osud všetkých politikov, ktorí sa dostali do politiky z hnutí, teda s empirickým pragmatizmom svojho jediného správneho názoru a s génom nedôverčivosti, ba až nenávisťou voči inteligencii, kde sa novinárstvo ako profesia radí. V takomto prostredí mal novinár iba dve riešenia – odísť sám alebo v dôsledku očisty strany, či „splynúť“ so stranou. Tak sa KSČ po V. zjazde v roku 1929 „očistila“ od skupiny popredných komunistických intelektuálov, spisovateľov, ktorí si dovolili v Manifeste protestovať proti kurzu boľševizácie strany. Komunistická novinárska obec, čo zostala strane verná, sa začala vydeľovať z novinárskej obce aj zovňajškom, a to nosením čiernej rubašky. Mala tak vyjadrovať spätosť s revolúciou a s ruskými boľševikmi. Rubašky nosili všetci redaktori komunistickej tlače.

A ako reagoval na čistky v strane Peter Jilemnický, v tom čase redaktor *Pravdy*? Jilemnický pokladal slepé podriaďovanie sa politickým rozhodnutiam ako podriaďovanie sa postojom tendencií a, samozrejme, aj tvorby. Aby sa vyhol priamej politickej konfrontácii, vyjadruje sa nepriamo „k otázkam tendenčnosti tvorby, že tvorivý prejav nemôže byť bombastom na vratkej tribúne..., keď tendencia, nuž tendencia vyjadrená celkovým obsahom. Lebo nič nie je... také nehodnotné ako nanútená tendencia, vyjadrená povedzme silnými slovami... Naostatok si však budem musieť asi odpovedať, či idem za formálnym alebo obsahovým vývojom... Literatúra (a v jeho chápaní aj žurnalistika – pozn. J. D.) ako zlomok celkového životného procesu má síce len jedného menovateľa, ale ten vznikol z mnohých a často dosiaľ neobjavených menovateľov... Prieči sa mi nazývať ‚trockistom‘ každého, kto do poslednej bodky nesúhlasí so smerom, ktorého jednotlivé úseky vývojovej linky môžu byť po čase vyhlasované za nesprávne, pochybené, škodlivé. Zatlačuje sa tak mnoho statočných ľudí tam, kam by ináč neboli došli. Zdá sa, že by zasa mali byť v strane a inde časy školení a ostrých diskusií, ale predsa len diskusií. Bolo by menej ‚trockistov‘ a nebolo by treba používať tón (napríklad v žurnalistike) tak veľmi podobný tomu, ktorým sme svojho času písali o ‚krvavom psovi Zörgieblovi‘. – Tu je, myslím, predsa len akýsi rozdiel...“<sup>6</sup> Vladimír Clementis reaguje na dané ovzdušie represií a čistiek v strane

<sup>4</sup>NOVOMESKÝ, L.: Slovensko – DAV – komunizmus. In: DAV. Spomienky a štúdie. Bratislava 1965, s. 276.

<sup>5</sup>Tamže.

<sup>6</sup>DARMO, J.: Slovenská žurnalistika 1918–1938. Martin 1966, s. 241–242.

výrokom: „Pravda, i tolerantnosť má svoje medze a musí zostávať v koľaji ľudských vzťahov a nesmie nakaziť vlastný svet zásad...“<sup>7</sup>

Boli to tieto trpké skúsenosti, ktoré vrátili komunisticky orientovanú inteligenciu a novinárov k spoločnému stolu slovenskej inteligencie v Trenčianskych Tepliciach, k prijatiu spoločnej platformy zápasu za demokraciu, proti hrozbe fašizmu.

Z hľadiska našej témy je však kľúčový vzťah štátnej moci a politikov k novinárskej obci. Predpokladalo sa, že tomuto vzťahu prospeje aktívna účasť novinárov alebo osôb, ktoré sa novinárstvu venovali, na vzniku česko-slovenskej štátnosti. Práve výkon novinárskej profesie bol pre mnohých politikov vstupom do politiky, do kresiel poslancov, štátnych a vládnych úradníkov. Štátna moc však vznikala s veľkými boľákami. Nerešpektovanie Clevelandskej a Pittsburskej dohody a ich nevtenenie do ústavy štátu vytvorilo pnutia v samotných základoch štátu. A tak sa pri výkone moci muselo kalkulovať s represiou, kontrolou mienkotvorného mediálneho priestoru, a v oblasti občianskych slobôd, kde sloboda tlače a prejavu tvorí ich základ, nepostúpila štátna administratíva za rámec predvojnovnej mediálnej praxe.<sup>8</sup> Naďalej platil rakúsky tlačový zákon č. 6/1863 r. z. doplnený trestnou novelou č. 142/1868 r. z. a uhorský tlačový zákon čl. XIV/1914. Po celý čas trvania republiky boli základnými tlačovými normami. Zákon č. 168/1922 Zb. z. a n. síce zrušil predbežnú cenzúru, ale pre postup pri zhabaní tlače rozšíril aj na Slovensko platnosť rakúskych predpisov z roku 1873. Odstránili sa skoro všetky hmotné aj procesnoprávne kritériá tlačovej slobody. Zaviedla sa ľubovôľa perzekúcie, koordinácia zásahov do tlačovej slobody medzi štátnym zastupiteľstvom a policajným riaditeľstvom.<sup>9</sup> Svedectvo vydávajú vybielené stránky novín, tlačové procesy, až po likvidáciu nepohodlných novinárov ich umiestňovaním do psychiatrických liečební. Príklad za všetky: internácia novinára, parlamentného spravodajcu Vladimíra Kedroviča za publikovanie článku o tragickej smrti M. R. Štefánika, v ktorom vláde kládol nepríjemné otázky. Vyhlásenie stavu jeho duševnej pomätenosti umiestnením na psychiatrickom oddelení nemocnice bolo výrečnou odpoveďou.

Štátna moc sa stala priamym činiteľom vo verejnej mienke, a to štátnou monopolizáciou agentúrneho spravodajstva, využívaním zákona na represie proti tlači, fondami pre tých, ktorí boli s vládou a mocou solidárni. Štátnu moc v represii dopĺňali politici vládnych strán. Novinár František Veselý o tomto vzťahu píše: „Novinár vymenoval z povinnosti všetky prázdne hlavy, ktoré v politike ‚čosi znamenali‘, aby ani jeden výtečník a poslanec nevypadol z jeho zoznamu. Musel byť v novinách každý chlap, ktorý mal akési postavenie alebo peniaze. Obyčajne tí ľudia, ktorí mali čosi v hlavách, tí boli na konci, ak tam boli vôbec. Lebo darmo je, tí s prednostným právom, so značenými sedadlami pri rozličných hostinách, tí mali moc a mohli novinára, čo ako statočného a usilovného alebo nadaného, postaviť pred brány, kde stávali nezamestnaní... Vôbec sme my, novinári, napriek tomu, že sa ľudia o tlač tak málo starali, boli vydaní napospas kadejakému hodnostárovi, každému, kto si myslel, že má moc...“<sup>10</sup>

<sup>7</sup>DRUG, Š.: DAV a davisti. Bratislava 1965, s. 222–223.

<sup>8</sup>HRABÁNEK, J.: Nové československé právo tiskové. Praha 1933, s. 20–21.

<sup>9</sup>ŠEFČÁK, L.: Niekoľko poznámok k vývinu úpravy tlačových pomerov za buržoáznej a ľudovodemokratickej ČSR so zreteľom na tlačové delikty. Otázky novinárstva 1959, s. 341–349.

<sup>10</sup>VESELÝ, F.: Novinárske spomienky. Archív autora, s. 13–14, 21–25, 51.

Citácia Františka Veselého je tým najdôveryhodnejším dokladom reálneho postavenia novinárov v podmienkach demokracie prvej Česko-Slovenskej republiky. A predsa treba k tejto kapitole niečo dodať. Bola to rodiaca sa profesionálna solidarita novinárov, skutočná profesionálna novinárska organizácia s jej sociálnymi fondami, ktoré uchránili mnoho novinárov pred tým najhorším.

### Novinári v rokoch 1939–1945

Nebudeme sa zaoberať historickými súvislosťami vzniku Slovenskej republiky rokov 1939–1945. Zaujímá nás, ako sa moc v tomto štátoprávnom zlome správala voči novinárom z hľadiska ich šance uplatniť sa v profesii, či nevystavila novinársku obec rôznym previerkovým čistkám a politickej represii.

Slovenská republika sa aj v oblasti tlače a rozhlasu etablovala na princípe národnom a lojalite k novému štátnemu usporiadaniu. A tak až na Františka Votrubu a Karola Hušeka, ktorí z názorových dôvodov odopreli pracovať v tlači po 14. marci 1939, prešli bez akýchkoľvek oficiálnych previerok do redakcií všetci redaktori agrárnej tlače či iných periodík, ktorí o prácu prejavili záujem. Tak v *Slováku* pôsobil vyhranene „československy“ zmýšľajúci Svetozár Kresák, ktorý neskôr spolupracoval s ilegálnou skupinou Jána Lichnera. Okolo Kresáka sa grupovali ďalší: K. V. Rypáček a Oľga Haľamová z kultúrnej rubriky, Andrej Vrbacký zo zahraničnej rubriky, Andrej Dobrota z rubriky domácich zvestí a Peter Jaloviar-Ždan. Pôsobili tu popri redaktoroch vyhranenej slovenskej politickej orientácie, ako boli Vilo Kovár, Aladár Kočiš, ktorý bol tajomníkom HSLS a neskôr šéfom tlače HSLS, istý čas po Vojtechovi Strakovi aj zodpovedným redaktorom *Slováka*. Po ňom prevzal funkciu dr. Jozef Paučo. Pôsobil tu aj so svojím národným a protifašistickým zmýšľaním Štefan Šolty, ktorý mal dobré vzťahy s Karolom Hušekom.

V *Slovenskej politike* popri šéfredaktorovi Jozefovi Zavarskom pracovali redaktori ako Jožo Inovecký, Julio Patúc, Anton Porubský, Peter Jaloviar-Ždan, ktorý sa netajil sympatiami k ilegálnemu vedeniu KSS (Bohuslav Baštovanský). Pracoval tu aj Ivan Minárik, redaktor „československej“ orientácie. V Slovenskej tlačovej kancelárii (STK), ktorá sa vytvorila z odbočky ČTK, zostala pracovať aj väčšina pôvodných zamestnancov, redaktorov ČTK, a medzi nimi veľká časť redaktorov antifašistického zmýšľania, ako boli Jozef Slamka, Peter Suchanský, Mikuláš Šurina, Ján Trachta a Jozef Dočkal, ktorý dokonca udržiaval kontakty s občianskym odbojom a zapojil sa do spolupráce s ilegálnou skupinou Obrana národa v Bratislave. S touto skupinou, ktorá sa orientovala na londýnsku centrálu, spolupracoval aj Aurel Styk.<sup>11</sup>

V roku 1939 sa premenoval Radio-journal v Bratislave na Slovenský rozhlas. Jeho vedenie prevzalo po 14. marci 1939 všetkých dovtedajších pracovníkov rozhlasu. Členovia orchestra českej národnosti mali naďalej úväzok. Navyše vedenie vyžiadalo z Prahy rozhlasových pracovníkov Slovákov. Takto sa dostali do Slovenského rozhlasu redaktor Vojtech Bača, hlásateľ Ladislav Daix, dirigent František Babušek a ďalší. Riaditeľ rozhlasu prof. Miloš Ruppeldt obsadil miesta redaktorov novinármi antifašistického cítenia. Tento káder ľudí potom organizoval prijímanie ďalších. Tak sa z Úradu propagandy podarilo do rozhlasu „prepasírovať“ iba niekoľkých exponentov pro-

<sup>11</sup>DARMO, J.: Propaganda slovenského štátu, II. časť (1939–1945). *Otázky žurnalistiky* 1967, s. 51–74.

nemeckej orientácie so „zaradením“ bez výraznejšej možnosti vplyvu. V prijímacej praxi sa presadzovala zásada vyhraneného kultúrneho, od politiky nezávislého poslanca rozhlasu. Ideologické relácie, inšpirované Tukom a Machom, si musel tak autor-sky, ako aj hlásateľsky pripraviť a odvysielat Úrad propagandy. Rozhlasu za odvysielanie relácií platil.

Tento „plynulý prechod“ novinárov do slovenskej žurnalistiky rokov 1939–1945 mal veľmi pozitívne dôsledky. Zachovalo sa pluralitné názorové spektrum novinárskej obce. Tým si tlač a rozhlas na Slovensku zachovali istú odolnosť proti pronemec-kým fašizačným tlakom úzkej skupiny kariérnych režimistov. V novinárskej obci sa vytvoril istý stupeň novinárskej solidarity, odporu voči externým exponentom. Ne-bolo zriedkavosťou, že sa v novinách či v rozhlase preštylizovali správy, „mýlili sa“ v komentovaní udalostí. Vytvoril sa zreteľný predel medzi mimoriadne exponovaný-mi režimistickými predstaviteľmi vlády, Úradu propagandy, Ministerstva vnútra a no-vinárskou obcou. Aj novinárska organizácia Zväz novinárov na Slovensku, neskôr Tlačová komora, bola napriek deklaráciám<sup>12</sup> iba profesionálnou organizáciou, novi-nárska obec eliminovala náznaky jej pronemeckých aktivít.

Štátna moc sa neodvážila útočiť na novinárov. Deliaci čiara mocenského tlaku iniciovaného Tukom a Machom pod nevídaným tlakom Nemcov bola medzi mocou a jej nástrojmi – cenzúrou i aktivitami Úradu propagandy a profesionálne solidari-zovanou novinárskou obcou. A tak v novinách, osobitne v rozhlase, zostali pracovať napriek Židovskému kódexu programoví pracovníci židovského pôvodu, a to až do vypuknutia SNP. V rokoch 1939–1940 sa Úrad propagandy odhodlal k akcii zhabat rádioprijímače židovského obyvateľstva a politicky nespoľahlivých poslucháčov. Deutsche Partei dokonca žiadala zrušenie koncesii Židov. To však znamenalo, že len v Bratislave by bol úbytok koncesionárov v počte 17 000. Spolu s vidiekom vyše 25 000, čo v tom čase predstavovalo tretinu vtedajších koncesionárov Slovenska. Zbor jed-nateľov Slovenského rozhlasu túto požiadavku zamietol so zdôvodnením, že by sa týmto krokom znížili príjmy rozhlasu. Jeho stanovisko podporila aj Poštová správa.<sup>13</sup>

Úrad štátnej bezpečnosti (ÚŠB) už v roku 1940 zaznamenáva: „Periodické tu-zemské časopisy v poslednej dobe uverejňujú články, úvahy, state..., ktoré nie sú písané ani vo verejnom a štátnom záujme“.<sup>14</sup> Cenzorom sa však dávali pokyny, aby postupovali v redakciách slušne.<sup>15</sup> Bola to divná atmosféra, videná následnými rep-resiami proti novinárom po roku 1945. Minister vnútra Alexander Mach debatuje vo vinárni s komunistickým novinárom Lacom Novomeským, stretá sa s ďalšími novi-nármi bývalého politického spektra. Milo Urban, šéfredaktor *Gardistu*, o tom píše: „Na politickom i kultúrnom poli sa chumelilo, strieľalo vo veľkom. Hej, boli sme všelijakí: Slováci, Česi aj Čechoslováci, Maďari i Nemci, agrárnici, ľudáci, komunis-

<sup>12</sup>Zväz novinárov na Slovensku bol založený 11. septembra 1940 na zakladajúcom Valnom zhromaždení v Bratislave. Predsedu zväzu, ako aj členov výboru vymenoval minister vnútra. Prvým predsedom bol šéfredaktor *Slováka* Aladár Kočiš, neskôr šéf tlače HSLS. Zväz mal v čase založenia 100 členov, v roku 1944 ich počet stúpol na 181 (134 slovenskej, 26 nemeckej a 31 maďarskej národnosti). Od 10. januára 1942 si zväz zriadil pobočku v Žiline. Zákomom o Tlačovej komore zo dňa 15. júna 1944 sa zväz zrušil a zriadila sa Tlačová komora.

<sup>13</sup>Zápisnica z druhej schôdzky Zboru jednatelov Slovenského rozhlasu z 23. augusta 1940. Archív SRO.

<sup>14</sup>Prípis prezídia Ministerstva vnútra všetkým županom, policajným riaditeľom na Slovensku z r. 1940. ŠA-Bytča, TZ-III/8-203/40.

<sup>15</sup>Denník civilnej cenzúry, záznam z 29. novembra 1941, tlačový pokyn z 19. mája 1943. ŠÚA – Brati-slava.

ti, sociální demokrati a Boh vie akí ešte, ale iba pri okrúhlom stole sme zisťovali, že nie tade vedie skutočná hranica, skutočný život, že po zlom, surovými granátmi sa nič nedosiahne... Politici sa bili do poslednej chvíle, do posledného náboja, zubami-nechtami bránili vyhútané neživé, neudržateľné koncepcie, prekonané tuberkulotické programčky, a dokopy nič nevyriešili. Museli prísť celkom iné sily, ktoré pohli stojatými vodami a zamotaný uzol rozťali“.<sup>16</sup>

Ako s touto atmosférou kontrastuje to, čo nasledovalo potom. Nie, nemožno obhajovať isté nezákonnosti, ba až zločiny na pozadí vojnového konfliktu veľmocí, ktoré do tohto konfliktu boja o vlastné koristnícke záujmy zafahovali malé národy prostredníctvom nimi ovládaných režimov či kľúčových pozícií v týchto režimoch. Slovenská republika rokov 1939–1944 – to nebol len Vojtech Tuka, Alexander Mach či ďalší exponenti pronemeckého výkonu moci v slovenskej vláde. Neboli to len zločinné transporty židovských spoluobčanov. Bola to aj aktivita spoluobčanov, ktorá donútila zastaviť tieto transporty po zverejnení ich cieľa. Bola to solidarita tisícov, ktorí chránili židovských spoluobčanov za cenu vlastných životov po potlačení Povstania, keď o osudoch Slovenska už rozhodovalo Nemecko. Bola to aj všestranná schopnosť Slovákov, občanov Slovenskej republiky riadiť a zveľaďovať svoj štát, svoje hospodárstvo, kultúru a školstvo. Treba nám povedať o ľudskej solidarite aj v novinárskom prostredí. Solidarita a kresťanský humanizmus boli v slovenskej spoločnosti rokov 1939–1945 prítomné, a to ponad režim, ktorý je u malých národov v čase vyostrených konfliktov veľmocí viac produktom týchto veľmocí ako vôle vlastného národa. Boli zázemím demokratickej rezistencie, záchrany mnohých ľudských životov všeobecne i v novinárskom prostredí. Časť novinárov bola otvorene angažovaná v komunistickom, t. j. v promoskovskom, a časť v občianskom, t. j. v prolondýnskom odboji. Aj vtedy, keď došlo k policajným zákrokom ÚŠB voči novinárom za ich aktivity v ilegálnom odboji (Mieroslav Hysko, Pavol Stahl, Fedor Jesenský)<sup>17</sup>, väčšina verejnosti vrátane novinárskeho prostredia tieto kroky odmietala s pobúrením a odporom.

Slovenská republika rokov 1939–1945 nebola spoločnosťou nacionalistickou, ale národne sa uvedomujúcou, hodnotovo a občiansky dovršujúcou svoje národnoštátne zrenie. Bola občianskym spoločenstvom s ústavnými právami menším, konfesionalnej tolerancie s vážnym pokusom o pluralitný konsenzus. Kresťanský korporativizmus, aktivita verejnosti proti zločinu Hitlerovej celoeurópskej alternatívy konečného riešenia židovskej otázky podali aj v čase rozvratu solidarity národov vojnovým konfliktom v réžii veľmocí svoje svedectvo a vklad do demokratických základov našej štátnosti.

Aj preto bolo SNP povstaním nie proti vlastnej štátnosti. Nebolo vyvolané vnútorným fašistickým terorom ani sociálnou biedou. Do Povstania sa nevyniesol jediný rozsudok smrti za politické aktivity. Fašizmus nemal v slovenskom národe, v slovenskej občianskej spoločnosti celonárodný záprah, a teda celý antifašistický zápas sa viedol proti zasahovaniu fašistického Nemecka do slovenských pomerov. Tento bol súčasne elimináciou politických dobrodruhov a karieristov, ktorých si Nemecko verbovalo z radov slovenskej spoločnosti. Preto sa Povstanie nestalo vnútornou občianskou vojnou, ale malo jednoznačne charakter medzinárodného zápasu v spo-

<sup>16</sup>URBAN, M.: Spomienky. Archív autora.

<sup>17</sup>DUHAJOVÁ, Z.: Národné noviny v rokoch druhej svetovej vojny. *Otázky žurnalistiky* 1967, s. 83.

čenstve národov bojujúcich proti fašizmu. Solidarita občanov a novinárov v tomto zápase nebola teda vnímaná ako alibistická a už vonkoncom nie protinárodná, namierená proti existencii vlastného štátu.

Preto sa so znepokojením vnímala správa londýnskeho rozhlasu zo dňa 29. novembra 1944, podľa ktorej SNR v Banskej Bystrici „odporučila rozsudok smrti pre 38 zločincov“. Uvádžali sa mená: Alexy, Bakoš, Bartek, Beniak, Bor, Branecký, Cincík, Čulen, Dilong, Droppa, Faguľa, Gacek, Gašpar, Gavorníková, Geraldini, Hanus, Hoffmann, J. Hrušovský, F. Hrušovský, Chrobák, Jánsky (L. Kiss), Javor (V. Ries), Kostra, Lukáč, Mečiar, Polakovič, Pöstényi, Prídavok, Rusko, Sedlák, Strmeň, Smrek, Šprinc, Urban, Zúbek, Žarnov.<sup>18</sup> Na zozname chýbali J. C. Hronský a Kavec, ktorí už boli vo väzení.

Veľmoci končili svoj krvavý boj o Európu, a teda aj o priestor Slovenskej republiky. Rozhodli o jej zániku, i keď práve ona vytvorila taký široký priestor antifašistického vystúpenia v strednej Európe, ktoré zaradilo Slovákov, užívajúcich vlastnú štátnu suverenitu, medzi národy antifašistickej koalície. Neplatil však meter víťaza, ale moci, ktorá rozhodla o osude stredoeurópskych štátov na celé polstoročie. „Doma jedni vítali oslobodenie, druhých čakali žaláre, tretí volili emigráciu.“<sup>19</sup> Ale to je už téma, ktorá sa týka povojnového vývoja. Bude predmetom našich ďalších úvah.

(Druhú časť štúdie spolu s anglickým resumé oboch častí uverejníme v nasledujúcom čísle 4/2000.)

Kontakt na autora: PhDr. Jozef Darmo, CSc., Mediálne informačné centrum, Pionierska 4, 812 46 Bratislava

<sup>18</sup>*Slovák*, 26, 1944, č. 275, 2. decembra 1944, s. 3.

<sup>19</sup>PAŠTEKA, J.: Strmeňove rozlety a úteky. Úvodná stať výberu jeho poézie Testament. Bratislava 1999, s. 13.